

ČLANKI IN RAZPRAVE

NARAVOSLOVJE IN HERALDIKA

ERNEST FANINGER

Heraldika je nauk o grbih. Grb je barvni znak, ki predstavlja osebo, rodbino ali korporacijo. Poln grb sestavljajo ščit, šlem, šlemno pregrinjalo in šlemni okras. Najvažnejši del grba je ščit z grbovo podobo. Podobe na grbih so bile že od začetka ali čisto heraldične, to je v kombinaciji raznih barv, ali figuralne, ko ponazarjajo različne živali, rastline, orodje, orožje in drugo. Grbovne barve so bile rdeča, modra, zelena, črna ter dve kovinski, zlata oziroma rumena in srebrna oziroma bela. Grb ima desno oziroma sprednjo in levo, oziroma zadnjo stran, gledano s stališča tistega, ki ga nosi. Praviloma naj bi figuralne podobe gledale vedno naprej, to je v heraldično desno stran. Grbi so nastali v srednjem veku za vojaško označevanje. Bili so dedni in so tako predstavljali posamezne plemiške rodbine. Ko so v šestnajstem stoletju vitezi prenehali poslikavati svoje ščite z grbi, so služili le še za okras. Tudi meščani so imeli grbe. Značilne za meščanske grbe so bile figuralne podobe, ki predstavljajo različna obrtniška orodja in izdelke, ki dajo sklepati na poklic lastnika (Otošec, 1989).

V našem članku se bomo posvetili nekaterim primerkom grbov, ki jih predvsem karakterizirajo figuralne podobe naravoslovne vsebine. Pri tem bomo natančno opisali grbe rodbine Zois, ki je tako visoko zapisana na straneh kulturne zgodovine Slovencev, povsod po svetu pa jo dobro poznajo naravoslovci, saj so baronu Žigi Zoisu (1747–1819) na čast imenovali mineral zoisit, na njegovega brata Karla (1756–1799) pa spominjata cvetlici Zoisova zvončnica in Zoisova vijolica. Obravnavajmo najprej grbe rodbine Zois, za katere so značilni dragi kamni oziroma dragulji, kot jim še pravimo.

Predniki barona Žige Zoisa, ki ga pri nas obravnavamo predvsem kot osrednjo osebnost slovenskega prosvetljenstva, so živeli na Bergamskem oziroma Bergamaškem, kot deželi okoli mesta Bergama še pravimo, ki je stoletja pripadala beneški republiki. Kdaj natančno je prišel v Cacodelliju pri Berbennu na Bergamskem rojeni Michelangelo Zois (1694–1777) preko vmesnega postanka v Trstu v Ljubljano, ne moremo povedati, vsekakor pa je to moralo biti v zgodnjem osemnajstem stoletju. Službo je dobil v železarski trgovini rojaka Petra Antona Codellija pl. Fahnenfelda, hitro napredoval in leta 1735 že

postal lastnik trgovine. Ukvarjal se je izključno s preprodajo. Imel je rudnike in fužine na Gorenjskem, da, celo fužine v Mislinji na Štajerskem so bile njegova last. V Ljubljani si je kupil več hiš in jih nekaj združil v enotno palačo, danes Breg 22. Tudi v Trstu je imel nepremičnine. Bil je gospodar nekaterim fevdalnim gospostvom na Kranjskem. Najlepše med njimi je bil grad Brdo pri Kranju, od leta 1773 naprej fidejkomis rodbine Zois.

Michelangelo Zois se je potegoval tudi za plemstvo. V priznanje za pospeševanje trgovine ga je leta 1739 cesar Karel VI. povzdignil v viteški stan s plemiškim pridevkom »von Edelstein«, kar v prevodu pomeni dragi kamen. Michelangelovo plemiško diplomo z grbom vred hranijo danes v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju in sicer na oddelku Allgemeines Verwaltungsarchiv. Zanimivo je, da pri pisanju takrat niso bili zelo natančni. V navedenem aktu je Mic-



Plemiški grb Michelangela Zoisa iz leta 1739. österreichisches Staatsarchiv / Allgemeines Verwaltungsarchiv, Dunaj

helangelov plemiški pridevek zabeležen kar na tri načine: Edlstein, Edelstain in Edelstein, medtem ko je njegov priimek napisan kot Zoÿß ali pa kot Zoys. Sam se je Michelangelo v prošnji za dodelitev plemstva podpisal kot Zoys, vendar je na nekem protokolu iz leta 1728, ki ga hranijo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, omenjen kot Zois. Tako so se pisali tudi Michelangelovi sorodniki na Bergamskem. Danes bi na podlagi diplome iz leta 1739 Michelangela titulirali kot Michael Angelo Zois von Edelstein, čeprav se je on sam, pa tudi še njegov sin Žiga, podpisoval s plemiškim pridevkom von Edlstein. Slovensko bi ga seveda nagovorili kot Michelangelo Zois pl. Edelstein oziroma M. Zois Edelsteinski, saj se je plemiški pridevek praviloma nanašal na izvor ali pa na neko posest dotičnega, ki mu je bilo podeljeno plemstvo (Oswald, 1984).

Seveda se bomo vprašali, zakaj si je Michelangelo Zois izbral plemiški pridevek »von Edlstein« oziroma »von Edelstein«, kot ga sedaj pišemo. Verjetno je vedel za pomen svojega priimka. V furlanščini beseda zoia pomeni dragi kamen, a zois je množina od zoia (Müllner, 1898, p. 47). Po Kidriču (1939, p. 32–33) je Zois ladinski priimek, zoia pomeni biser, a zois je množina k zoia, kar naj bi Michelangelo gladko prevedel v nemški Edlstein. Nadalje trdi Kidrič, da je beseda Zoia izpričana kot priimek, v lombardskih provincah Como in Sondrio, torej v bližini Bergama, tudi kot krajevno ime.

Oglejmo si še Michelangelov grb iz leta 1739. Glavni del grba, ščit, je razdeljen na štiri polja. Na dveh diametralno nasproti ležečih poljih vidimo po eno polovico orla, na preostalih dveh pa leva, ki drži skodelo dragih kamnov v šapah. Tudi v šlemnem okrasu se pojavlja lev s skodelo draguljev v šapah. Očitno so dragulji na Zoisovem grbu povezani s plemiškim naslovom von Edelstein.

Leta 1760 je cesarica Marija Terezija povišala Michelangela Zois pl. Edelsteina v barona, s čimer je bila povezana tudi »izboljšava« grba. Odslej se je glasil njegov po takratnih pravilih pravilno napisani naslov Michael Angelo Freiherr Zois von Edelstein, slovensko Michelangelo baron Zois Edelsteinski. Seveda danes enostavno pišemo baron Michelangelo Zois in primerno naslavljamo tudi njegove potomce.

Tudi za baronski grb Michelangela Zois je značilen štiridelen ščit, ki pa ima v sredini še manjši, tako imenovani srčni ščit. Na njem je glavni motiv s starejšega grba, to je lev s skodelo polno dragih kamnov v šapah. Na dveh diametralno nasproti ležečih poljih velikega ščita zopet vidimo po eno polovico orla, na preostalih dveh pa ovalen ščit, nad katerim sta prekrižana meč in sulica. Potem je za grb baronov Zoisov še značilno geslo LABORE, kar pomeni z delom. Baronsko diplomu Michelangela

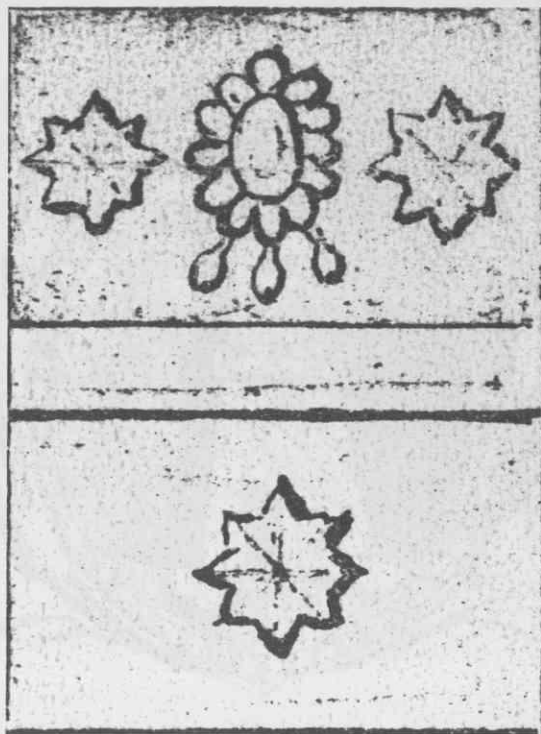


Baronski grb Michelangela Zois iz leta 1760. Narodni muzej, Ljubljana

Zois z naslikanim grbom vred hranijo danes v Narodnem muzeju v Ljubljani, ostalo dokumentacijo pa v že omenjenem arhivu na Dunaju.

Michelangelo Zois in z njim seveda tudi njegovi potomci so si pridobili plemstvo šele na Kranjskem, izhajajo pa iz rodovine, ki se je na Bergamskem v glavnem ukvarjala s kmetijstvom. Kar nas preseneča, je, da so tudi nekateri člani rodovine Zois na Bergamskem imeli svoj grb. V biblioteki A. Mai v Bergamu hranijo pod oznako Camozzi-Vertova zbirko grbov. Izdelana je bila v črno beli tehniki proti koncu osemnajstega stoletja. Pod številko 3090 zasledimo v njej grb, nad katerim je napis Tomba in Alzano Mag. nella chiesa dei Frati, poleg grba pa je napis Zois. Po podatkih Maria de Grazie, ravnateljica Državnega arhiva v Bergamu (osebno sporočilo), so grb posneli na nekem grobu v minoritski cerkvi S. Annuntziata v kraju Alzano Maggiore.¹ Kasneje so samostan ukinili, cerkev pa v letih 1818–1820 restavrirali. Sedaj se imenuje S. Maria Stella in pripada bolnišnici Pesenti-Fenaroli v Alzanu Lombardo, 6 km severno od Bergama. V cerkvi ne vidimo več grbov. Verjetno so jih med restavracijo odstranili.

Znanstveni opis bergamskega grba, temu pravimo blazoniranje, je opravil dr. Heinrich Pur-



Bergamski grb Zoisov. Biblioteka A. Mai, Bergamo

khartshofer iz Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu (osebno sporočilo).² Na zgornjem polju, ki ga loči od spodnjega ozko bruno, vidimo med dvema osemžarčnima fasetiranimi zvezdama dragotino, ki jo sestavlja ovalen kamen, obdan z dvajsetimi listi in tremi visečimi biseri. Na spodnjem polju je osemžarčna fasetirana zvezda. Na žalost ni na kopiji šrafur, da bi lahko ugotovili barve. V tej zvezi še povejmo, da kamen v draguljarstvu pomeni skrajšano obliko za dragi kamen. Dragi kamni oziroma dragulji so minerali različne kemične sestave, ki imajo veliko trdoto, lepo barvo in sijaj, so prozorni in se dajejo polirati ter lepo oblikovati. Draguljarji štejejo med drage kamne tudi bisere in jantar, čeprav v tem primeru nimamo opravka z minerali, ampak z zmesmi različnih spojin. Ker bergamski grb ni prikazan v barvah, ne moremo niti slutiti, katera vrsta dragega kamna naj bi bila v sredini dragotine. Le njegova ovalna oblika dokazuje, da je brušen kot cabachon.

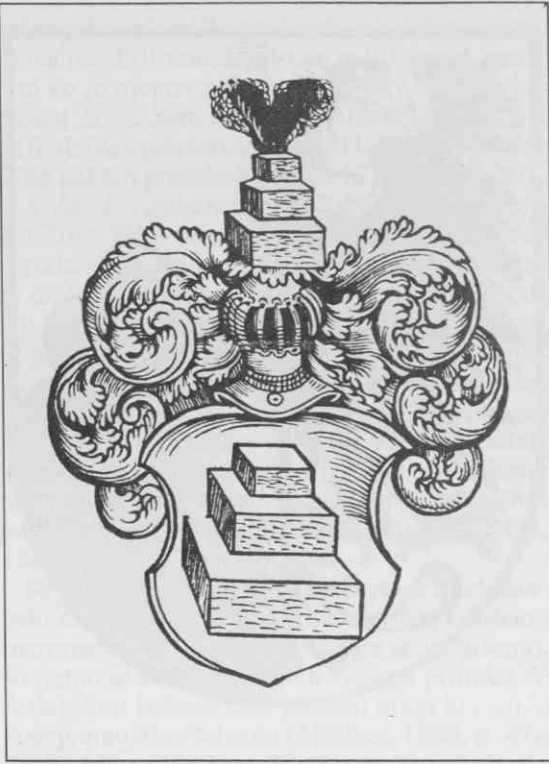
Sicer se oba grba Michelangela Zoisa po videzu zelo razlikujeta od bergamskega grba Zoisov, toda preseneča nas dejstvo, da so na vseh naslikani dragi kamni. Razliko vidimo le v tem, da na Michelangelovih grbih dragi kamni zapolnjujejo skodelo, na bergamskem grbu pa se pojavljajo kot sestavina dragotine. Seveda se sedaj lahko vprašamo, ali morda ni bergamski grb inspiriral Michelangela Zoisa, da si je 1739. ob podelitvi plemstva izbral plemiški pridevek



Grb trga Šoštanja iz leta 1757. (Kobel, L & Pirchegger, H. 1954)

Edlstein in so tako prišli dragi kamni tudi v njegov grb.

O izvoru bergamskega grba zaenkrat ne moremo ničesar povedati. Potrebne bodo še genealoške preiskave Zoisov na Bergamskem, po potrebi tudi še v deželi, od koder so Zoisi pred stoletji prišli na Bergamsko. O tem pa so na voljo različni podatki. Po družinskem izročilu, ki ga je zapisal Žiga Zois, naj bi se na Bergamskem naselil neki Millebois, po poklicu vojak, po rodu Švicar ali pa naj bi vsaj prišel iz Švice, in pri tem spremenil svoj priimek v Zois. Drugačnega mnenja je Arthur Zois iz St. Gallena v Švici, daljni potomec Michelangela Zoisa, ki meni, da so Zoisi grškega porekla. V štirinajstem stoletju naj bi jih zavlekli v Španijo, od koder naj bi prišli v Lombardijo in se naselili v mestu Bergamo. Več o svojih daljnih prednikih navedba Michelangelo Zois v pismu cesarici Mariji Tereziji v zvezi z baronatom. Po njegovih navedbah je kraj izvora rodovine Zois holandsko mesto Ammersfort v provinci Utrecht. Tam so se pisali Zoesus oziroma Zöes. V šestnajstem stoletju naj bi v Ammersfortu živel slavni Heinrich Zoesus, »Nobilus Patritius« tega mesta. Ko so na Holandskem zmagali protestanti, so se iz verskih razlogov Zoisi preselili na Bergamsko in tam svoj priimek spremenili v Zois (Faninger, 1984, 1985 in 1987). V zvezi z Michelangelovimi navedbami naj še povemo, da so patriciji v srednjeveških mestih sestavljali mestne svete.



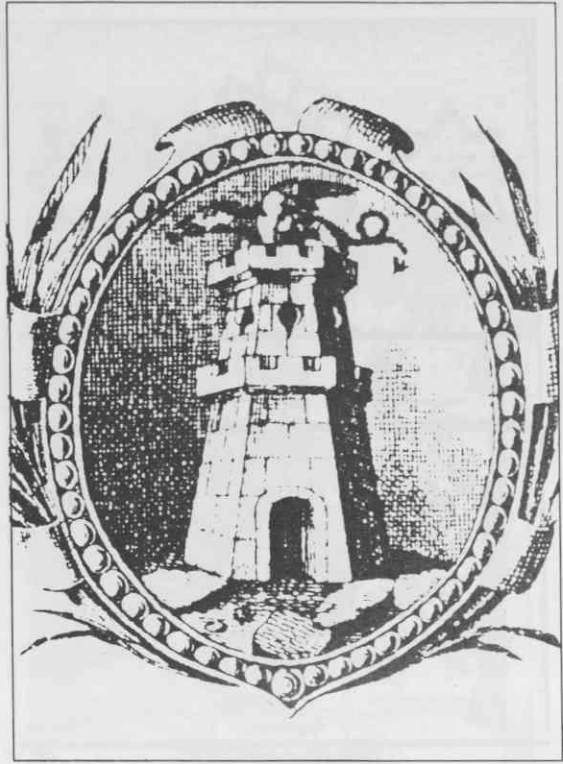
Grb rodbine Stainach. Steiermärkisches Wappen-Buch 1587

Izbirali so jih med najbogatejšimi in uglednimi meščani. Mnogi izmed njih so dobili plemstvo in s tem prišli tudi do lastnih grbov (Oswald, 1984).

O najstarejši zgodovini rodovine Zois torej razpolagamo kar s tremi različnimi verzijami! Toda nekaj zbuja pri tem pozornost. Kar dvakrat je govora o spreminjanju priimka na Bergamsko prispelih Zoisov. Potem, ako naj bi prišli Zoisi iz Grčije preko Španije v Bergamo, bi njihova pot navsezadnje lahko vodila preko Holandije, ki je v šestnajstem stoletju bila pod špansko oblastjo, najbližja povezava med Holandijo in Bergamsko pa poteka ravno preko Švice!

Ko smo tako natančno obravnavali grbe z dragimi kamni kot figuralnimi podobami, se bomo vprašali, ali so tudi kamnine upoštevali v heraldiki. Čudno vprašanje, pa je vendar tako! Kamnine predstavljajo dele zemeljske skorje z bolj ali manj konstantno mineralno sestavo, kos kamnine pa imenujemo kamen. S tem v zvezi omenimo šoštanjski grb iz leta 1756, ki ima na heraldični desni strani orla, na levi pa hrib s tremi v obliki src oblikovanimi kamni. Nemško se je Šoštanju reklo Schönstein, kar pomeni lep kamen. Šoštanjski grb torej »govori« o imenu kraja. V tej zvezi omenimo še rodbino Stainach na zgornjem Štajerskem, ki je imela na svojem grbu tristopenjsko kamnito piramido.

Na mnogih grbih blestijo zvezde. Zapazili smo jih že na bergamskem grbu Zoisov. Tri šes-



Grb mesta Ljubljane na listini, ki jo je izdal ljubljanski magistrat leta 1893. Hranijo jo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana

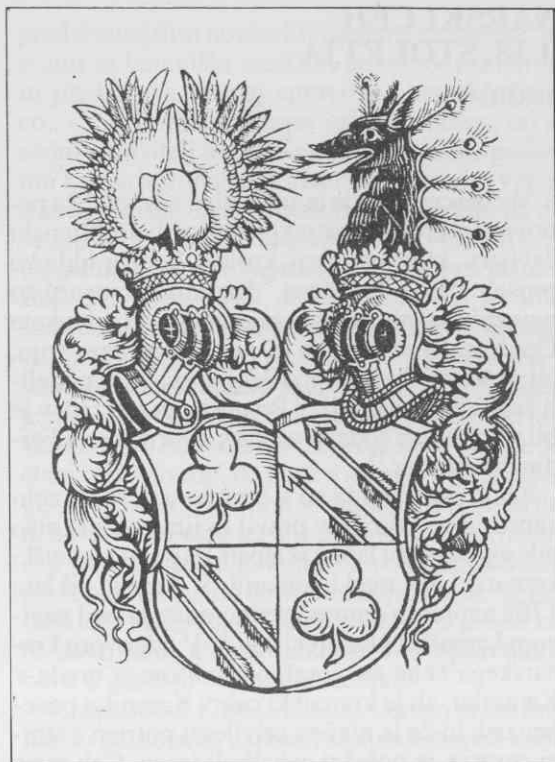
tokrake zlate zvezde na modri podlagi so imeli gospodje Sternbergi (Strmec na Koroškem), od njih Vovbržani, po njihovem izumrtju 1321 pa Žovneški, kasneje Celjski, tri zvezde pa so krasile tudi grb mesta Celja (Otoropec, 1988).

Najbolj pogosta živalska figuralna podoba je lev. Z njim smo se že seznanili na obeh grbih Michelangela Zoisa. Tudi podob panterja ne manjka na grbih: grb dežele Štajerske na primer ima srebrnega panterja na zelenem polju.

Poleg leva predstavlja orl najbolj pogosto živalsko figuralno podobo. Tako kot leva smo ga že videli na obeh grbih Michelangela Zoisa, pa tudi na šoštanjskem grbu. Od ptičev omenimo le še goloba, ki krasi grb mesta Maribor.

Za ljubljanski in celovški grb je značilen zmaj. Na ljubljanskem sedi na stolpu, na celovškem pa leti mimo njega oziroma lebdi pred njim. Zmaj predstavlja neko bajeslovno bitje. Slikajo ga s krili in enim ali dvema paroma nog, pa tudi brez kril. Na tej osnovi natančneje ločijo zmaja od lindverna, vendar razlikovanje ni enotno. Podobo zmaja na grbu mesta Ljubljane lahko povežemo z ljubljanskim barjem (Otoropec, 1988), gotovo pa je zmaj v celovškem grbu povezan z neprehodnim močvirjem, ki se je nekoč razprostiralo južno od mesta. Prisluhnimo pripovedki, ki govori o celovškem zmaju in nastanku grba glavnega mesta Koroške.

Da bi se znebili zmaja, je koroški vojvoda zbral nekaj pogumnih mož in jim zgradil na ro-



Grb rodbine Mindorff. Steiermärkisches Wappen-Buch 1587.

bu močvirja stolp, od koder so prežali na zmagaja, dokler ga niso uničili. Potem je vojvoda na mestu stolpa dal zgraditi grad, okoli katerega so se naselili ljudje in močvirje spremenili v rodovitno polje. Tako je nastalo mesto Celovec, v njem pa danes na novem trgu spominja na nekdanjo pošast iz enega samega kamnitega bloka izklesani zmaj. Proti koncu šestnajstega stoletja ga je oblikoval Ulrich Vogelsang, dokončal pa njegov brat Andreas. V zvezi s tem kipom pa bi bilo zanimivo še nekaj dodati. V srednjem veku so v okolici Celovca našli fosilno lobanjo. Dolgo so mislili, da gre za zmajevo lobanjo. Šele v prejšnjem stoletju so paleontologi dokazali, da pripada izumrlemu dlakavemu nosorogu,³ ki je v ledeni dobi živel na tem področju. Vrh tega so sedaj še ugotovili, da je omenjena lobanja služila umetniku za podlogo, ko je oblikoval glavo celovškemu zmaju. Danes vidimo lobanjo razstavljeno v Deželnem muzeju za Koroško v Celovcu (Ucic, 1990).

Tudi rastline, predvsem vrtnice in lilje, so često zastopane med figuralnimi podobami na grbih. Tako vidimo na štiridelnem ščitu grba rodbine Mindorff, ki je imela posestva na vzhodnem pa tudi na južnem Štajerskem, na dveh nasproti ležečih poljih po en list detelje, na preostalih dveh poljih pa po en par puščic.

OPOMBE

1. Kraj se danes imenuje Alzano Lombardo. – 2. Dovesedno se opis glasi: "Durch einem schmalen Balken geteilt, im oberen Feld zwischen zwei achtstrahligen, facettierten Sternen ein Kleinod aus ovalen Stein, umgeben von zwölf Blättern und drei abhängenden Perlen, im unteren Feld ein achtstrahliger facettierter Stern. Leider zeigt die Kopie keine Schraffuren, sodaß die Farben nicht angegeben werden können. – 3. Coelodonta antiquitatis.

UPORABLJENA LITERATURA

Bartch Zacharias, Steiermärkisches Wappen-Buch 1567 Fascimile Ausgabe mit historischen und heraldischen Anmerkungen von Josef von Zahn und Alfred Ritter Anthony von Siegenfeld, Graz 1893

Faninger, E. 1984, Sigmund Freiherr Zois von Edelstein / Žiga baron Zois pl. Edelstein. Geologija, 27. knjiga, str. 2–25, Ljubljana

Faninger, E. 1985, Rodovina Zois. Proteus 47/6, str. 213–217, Ljubljana

Faninger, E. 1987, Izvor rodovine Zois in njeni najpomembnejši predstavniki na Slovenskem. Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, Zvezek 9, str. 89–107, Ljubljana

Kobel, L. & Pirchegger, H. 1954, Steirische Ortswappen einschließlich jener der ehemaligen Untersteiermark. Graz 1954

Oswald, G. 1984, Lexikon der Heraldik. VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1985

Otorepec, B. 1988, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem. Slovenska matica Ljubljana, 1988

Otorepec, B. 1989, Grb. Enciklopedija Slovenije, 3, str. 377–378, Ljubljana 1989

Ucic, F. H. 1990, Wollhaarnashorn und Lindwurm. Carinthia II, 180./100. Jahrgang, str. 295–306, Klagenfurt 1990

